

Ф.Д. ГАМОР

Карпатський біосферний заповідник

м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, Україна

ІСТОРИЧНА РЕМАРКА З НАГОДИ ТРИДЦЯТИРІЧЧЯ ЗАТВЕРДЖЕННЯ УКАЗОМ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Реферат. Розглядається широке коло питань із вивчення та збереження унікальних природних й культурних цінностей та підвищення ролі біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій в реалізації стратегії сталого розвитку. Подається короткий історичний огляд формування концепції біосферних резерватів як модельних територій для сталого розвитку та роль фахівців Карпатського заповідника в роботі з імплементації її до українського законодавства. Детально розглядаються найважливіші документи та факти, які передували прийняттю Указу Президента України "Про біосферні заповідники в Україні", яким затверджено Карпатський біосферний заповідник". Привертається увага також до передумов та історію прийняття Постанови Верховної Ради України "Про впорядкування управління заповідниками та національними парками", якою Карпатський біосферний заповідник безпосередньо підпорядковано Міністерству охорони навколишнього природного середовища України.

Ключові слова: Карпатський біосферний заповідник, Укази Президента України.

Насамперед нагадаємо, що на підставі програмних документів ЮНЕСКО, ухвалених після Першого Всесвітнього конгресу біосферних резерватів, професор Ю.Р. Шеляг-Сосонко із співавторами (1987; 1988), опублікували наукове обґрунтування щодо необхідності створення в Україні мережі заповідних територій та об'єктів, з організацією й декількох біосферних заповідників, у тому числі й Карпатського. Але для практичної реалізації в Україні цієї ідеї, на той час не було необхідної нормативно-правової бази (Гамор, 2024).

Тому важливим моментом у цьому контексті стало прийняття Постанови Державного комітету Української РСР по екології і раціональному природокористуванню № 6 від 11.02.1991 року "Про підготовку проекту Закону УРСР про природні території, що особливо охороняються", якою створена Робоча група при Комітеті для опрацювання пропозицій і зауважень до проекту Закону.

До Робочої групи було включено також і директора Карпатського державного заповідника Ф.Д. Гамора. За його пропозицією (за підтримки Народного депутата України, голови профільного підкомітету Верховної Ради України першого скликання академіка М.А. Голубця) до Закону, котрий після дискусій та обговорення за участі українських провідних науковців та фахівців у сфері охорони природи, 17-19 березня 1992 року, на науково-практичному семінарі "Соціально-екологічні та економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи в Україні" (про зміст проекту Закону про природно-заповідний фонд, доповідав заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України В.В. Костицький), що відбувся за нашою ініціативою, у м. Рахів на базі Карпатського державного заповідника, включено до класифікації територій та об'єктів природно-заповідного фонду України категорію "біосферні заповідники" та спеціальну главу "Біосферні заповідники", у

якій чітко передбачено механізми реалізації в Україні Концепції біосферних резерватів. ЮНЕСКО.

Так, у трьох його статтях, визначено статус і завдання біосферних заповідників, структуру території, особливості їх управління та діяльності.

Визначається (у редакції Закону 1992 року), що "Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, які створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів".

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера".

Для біосферних заповідників встановлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням, яке повинно включати: заповідну зону, буферну зону та зону антропогенних ландшафтів. А наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників мають здійснюватись з урахуванням міжнародних програм.

Про історичні передумови, які передували організації Карпатського біосферного заповідника, неодноразово вже йшлося в літературі (Карпатський заповідник, 1982; Гамор, 1997; 2008; 2018 а; б; Гамор, Беркела, 2011; Трибун, 1988 та інші).

У цій публікації хочеться ще раз повернути увагу й до інших документів та фактів, які створили передумови, для організації та розвитку майбутнього біосферного заповідника.

Перше. Створення, відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР "Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР" № 568 від 12 листопада 1968 р., Карпатського державного заповідника, який як природоохоронна та науково-дослідна установа почав працювати лише в 1974 р., коли в м. Рахові Закарпатської області створено його Дирекцію (Гамор, 2018 а).

На цьому етапі для становлення та розвитку заповідника чимало зробило колишнє Міністерство лісової і деревообробної промисловості УРСР і особисто міністр І.І. Грунянський, його перші керівники І.В. Вайнагій та Д.С. Саїк.

За короткий час на територіях, включених до його складу, вирішуються складні питання запровадження заповідного режиму, закладаються підвалини науково-дослідної роботи, створюється необхідна матеріально-технічна база, вдосконалюється територіальна структура.

У 1979 р. до нього приєднується Широколужанський масив, а в 1980 р. – "Долина нарцисів". У цьому ж році з його складу вилучено та передано до новоутвореного Карпатського національного природного парку масиви на північно-східних мегасхилах Чорногори, що знизило наукову цінність Карпатського державного заповідника як єдиної природоохоронної гірської екосистеми.

У той же час, в середині 1980-х років у заповіднику виникають тенденції до порушення заповідного режиму і необґрунтованих лісозаготівель. Тому Державний комітет УРСР з охорони природи, за ініціативи професора В.І. Комендаря, вживає рішучих заходів щодо неухильного дотримання тут природоохоронного законодавства.

Приймається спеціальна Постанова колегії Держкомприроди України, яка і сьогодні може бути прикладом державницького реагування на порушення природоохоронного законодавства та розвитку заповідної справи в Україні.

Ухвалення цієї важливої, оціночної не тільки для Карпатського державного заповідника Постанови урядового при-

родоохоронного органу України призвело, по перше, до втрати посад керівником заповідника Д.С. Саїком та професором С.М. Стойком, як відповідальної особи від наукового куратора заповідника – Львівського відділення інституту ботаніки Академії наук України.

По друге, виведення Карпатського державного заповідника із безпосереднього підпорядкування Міністерства лісової і деревообробної промисловості УРСР та підпорядкування його виробничому лісозаготівельному об'єднанню "Закарпатліс".

Цей крок суттєво понизив авторитет, статус та наукову роль заповідника й погіршив його матеріально-технічне забезпечення.

По-третє, для зміцнення керівництва заповідника, призначено нового директора.

Все це разом, можна зараз розцінювати, як ще одну з передумов для створення в майбутньому Карпатського біосферного заповідника.

У цей період, важливою стала також активна прогресивна природоохоронна позиція Закарпатської регіональної влади, до якої за допомогою звернулось нове керівництво заповідника.

Дуже показово, що на це звернення, для вивчення та вирішення порушених проблем, до заповідника, вперше в його історії, приїхав перший секретар обкому партії Г.Й. Бандровський, який на той час очолював вертикаль регіональної влади.

Детально вникнувши в ситуацію, ним прийнято важливі доручення, на підставі яких розроблено конкретний План дій.

А вже 20 грудня 1988 року, для реалізацію цього Плану дій, виконавчий комітет Закарпатської обласної ради народних депутатів прийняв спеціальне рішення №183 "Про розширення території Карпатського державного заповідника, підвищення його ролі в проведенні наукових досліджень, екологічному вихованні трудящих".

На підставі цього документа та погоджень центральних органів виконавчої влади колишніх СРСР та УРСР Рада Міністрів Української РСР 30 травня 1990 р.

прийняла Постанову № 119 "Про розширення території Карпатського державного заповідника".

Прийняття цього урядового рішення, дало можливість включити до складу Карпатського державного заповідника високогір'я, створити унікальний Мармароський заповідний масив, перетворити його в повноцінний гірський заповідник, який охоплює всі висотні пояси екосистем Карпат – від передгір'я до субальпійської і альпійської зон.

Таким чином, цим рішенням створена можливість реалізувати один з найважливіших Критеріїв (наявність території достатніх розмірів) необхідних для створення біосферного заповідника (резервату).

Завдяки цьому, за підтримки Держкомприроди України та Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО "Людина і природа", ми розпочали безпосередню підготовку матеріалів для включенню Карпатського заповідника до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, як такого що відповідає Критеріям для створення біосферного заповідника (резервату).

Для вивчення відповідності Критеріям щодо включення до Міжнародної мережі біосферних резерватів Карпатського біосферного заповідника, на наше прохання, сюди в 1990 році приїхала група експертів Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО у складі професорів: чеського Еміла Клімо та словацьких Івана Волощука й Ладислава Шомшака (Гамор, 2018 а).

До роботи експертів ЮНЕСКО долучились також відповідальна секретар Національного комітету України з Програми "Людина і біосфера" Н.М. Гордієнко, українські професори В.І. Комендар й С.М. Стойко та заступник начальника Державного управління охорони навколишнього природного середовища І.П. Негря.

На підставі напрацювань цих експертів, новопризначений Міністр охорони навколишнього природного середовища України Ю.М. Щербак 4 листопада 1991 року звернувся з цього приводу до Ради міністрів Української РСР.

Так, Міністр писав: "З метою збереження спільними зусиллями неповторних природних цінностей міжнародного значення на територіях, прилеглих до державних кордонів України, Республіки Польща і Словацької Республіки, ґрунтуючись на принципах рівності і незалежності та керуючись дорученням Ради Міністрів Української РСР від 27 грудня 1988 р. № 12041/23, Мінприроди України, разом з відповідними міністерствами і відомствами, Закарпатським облвиконкомом проведена підготовча робота по створенню першого в Європі міжнародного біосферного заповідника в Східних Карпатах.

Міністрами охорони навколишнього середовища трьох країн 27.09.1991 р. в м. Устшики Дольні (Польща) підписаний Протокол про співробітництво в створенні заповідника, де передбачений механізм спільних дій з цього питання на завершальному етапі.

Зокрема, до підписання міжурядової угоди про створення спільного біосферного заповідника кожна із сторін спільно з національними комітетами по програмі ЮНЕСКО "Людина і біосфера" після погодження зі своїми урядами підготують необхідні матеріали по створенню на своїх територіях біосферних заповідників і самостійно звернуться до ЮНЕСКО для їх реєстрації і включення в міжнародну мережу біосферних заповідників.

Після цього на базі трьох національних біосферних заповідників буде створено міжнародний біосферний заповідник.

Для виконання цієї вимоги з боку України пропонується перетворити існуючий Карпатський державний заповідник у біосферний, з включенням до його складу республіканського заказника "Стужиця".

Інформуючи про роботу по створенню міжнародного біосферного заповідника, який буде мати велике значення в справі розвитку міжнародного співробітництва незалежної України по охороні унікальної і єдиної екосистеми Східних Карпат, просимо Вас доручити: Держкомдеревпрому, Академії наук України разом з Мінприроди України та Закарпатським облвиконкомом підготувати

і вирішити в установленому порядку виділення навколо заповідника, в т.ч. заказника "Стужиця", зони для проведення наукових досліджень і встановлення моніторингу із збереженням на ній традиційної господарської діяльності та охоронної зони із забороною на ній діяльності, що шкідливо може впливати на охорону екосистем заповідника.

Встановлення зони проводиться без виключення у землекористувачів. Академії наук України внести до Секретаріату Організації Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО) пропозиції про включення Карпатського державного заповідника до міжнародної мережі біосферних заповідників".

Кабінет Міністрів України 11 листопада 1991 року за номером 11123/14 видав відповідальним відомства необхідне доручення.

Далі Об'єднання "Закарпатліс" та Закарпатський обласний комітет по охороні природи, приймають наказ № 50-42 від 18.10.1991 року "Про створення Карпатського біосферного заповідника".

16 грудня 1991 року Міністр охорони навколишнього природного середовища України Юрій Щербак знову направив листа до Кабінету Міністрів України листа "Про Карпатський біосферний заповідник" у якому йшлося: "З метою збереження унікальних природних комплексів Карпат і проведення в цій зоні багаторічних екологічних і біоценологічних досліджень, контролю за навколишнім природним середовищем з метою прогнозу можливих змін та на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 11.11.91 р. № 21423/14 Академія наук України, Мінекономіки України, Держдеревпром України і Закарпатський облвиконком підтримали внесені Мінприроди України пропозиції і висловились за утворення Карпатського біосферного заповідника на базі Карпатського державного заповідника.

Для забезпечення виконання покладених на біосферний заповідник завдань щодо проведення моніторингу об'єднанням "Закарпатліс" разом з органами Мінприроди України визначено межі буферної зони та

зони традиційного господарювання Карпатського біосферного заповідника, землі яких не вилучаються у землекористувачів і режим їх використання не змінюється.

З урахуванням цього загальна площа біосферного заповідника буде становити 38930 гектарів, в т.ч. заповідної зони – 19278 гектарів, буферної зони – 11581 гектарів, зони традиційного господарювання – 8071 гектарів.

Національним комітетом України з програми "Людина і біосфера" підготовлені відповідні документи щодо реєстрації Карпатського біосферного заповідника в Секретаріаті ЮНЕСКО.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України просить Кабінет Міністрів України підтримати подане клопотання для подальшого звернення у Секретаріат ЮНЕСКО

Кабінет Міністрів погодився з цією пропозицією.

Крім того, для опрацювання питань створення транскордонного біосферного резервату "Східні Карпати" міністрами трьох країн створена Координаційна рада, до складу якої увійшли провідні науковці та представники природоохоронних міністерств України, Словаччини та Польщі, серед яких був і Ф.Д. Гамор.

Перше засідання Координаційної ради, яке відбулося 10-11 грудня 1991 року на базі Карпатського державного заповідника у м. Рахів, схвалило стратегічні напрямки створення та діяльності міжнародного біосферного резервату у Східних Карпатах (Гамор, 1991).

На підставі підготовлених та схвалених урядом України документів, на першому засіданні Дорадчого комітету з питань біосферних резерватів ЮНЕСКО (Париж, 27-29 квітня 1992 року), рекомендовано включити Карпатський біосферний заповідник до Міжнародної мережі біосферних резерватів МАБ ЮНЕСКО.

У результаті цієї довгої та складної роботи, був прийнятий Указ України "Про біосферні заповідники в Україні" від 26 листопада 1993 року № 563 /93.

Коротко розглядаючи історію створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника, хочемо окремо привернути увагу й до його ролі у прийнятті Постанови Верховної ради України "Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками", яка також прийнята 30 років тому назад.

Адже, цей історичний документ, став довгоочікуваним та поворотним моментом, для розвитку не тільки Карпатського біосферного заповідника, але й для заповідної справи в Україні загалом.

Вирішення питання підпорядкування всіх заповідників та національних природних парків в Україні, єдиному природоохоронному органу тривалий час домагалась природоохоронна громадськість та новостворене Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Але реалізації цієї ідеї чинили супротив лісогосподарники та інші відомства, у підпорядкуванні яких знаходились заповідники та національні природні парки.

Більше того, з великими побоюванням та нерозумінням відносились до цього й більшість природоохоронних установ.

Сприятливі умови для вирішення цього питання появились у зв'язку із створенням в 1992 році, акціонерного лісозаготівельного товариства "Закарпатліс", у підпорядкуванні якого опинився Карпатський природний заповідник та ліквідація згодом Міністерства лісової і деревообробної промисловості України, у віданні якого через його обласні структури, знаходились також Карпатський національний природний парк та національний природний парк "Синевир".

Тоді дирекція Карпатського державного заповідника була серед тих, яка активно не тільки підтримувала, але і всіма можливими способами, в тому числі через засоби масової інформації, лобювала прийняття такого рішення.

Тому не випадково, весною 1993 року група депутатів Верховної Ради України провела з цього приводу зустріч з колективом Карпатського заповідника, на якій ми

аргументовано переконували законотворців у необхідності прийняття з цього питання спеціальної постанови Верховної Ради України.

Проект такої Постанови був підготовлений Міністерством природи України та зареєстрований, але чомусь не виносився на розгляд Верховної Ради.

Вирішенню цієї проблеми, посприяв Голова Верховної Ради Іван Степанович Плющ, який відвідав Карпатський заповідник на початку листопада 1993 року, де ми знову мали можливість переконати його та передати йому безпосередньо в руки проект відповідної Постанови, яка була прийнята Верховною Радою України 23 грудня 1993 року.

Це рішення Верховної Ради, вкрай негативно сприйняло керівництвом Закарпатської області.

Але незважаючи на це, наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища України № 14 від 17.02.1994 року, Карпатський біосферний заповідник прийнятий у підпорядкування Міністерства природи України, Федір Дмитрович Гамор призначений його директором.

За тридцятирічну історію, завдяки цим зусиллям та прийнятим документам й наполегливій праці трудового колективу, Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, флагом заповідної справи в Україні (Гамор, 2018; 2021; 2023).

Список посилань

- Гамор Ф. Міжнародний біосферний заповідник у Східних Карпатах (інтерв'ю взяв В.Ф. Покин'єр) // Зоря Рахівщини, 25 грудня 1991 р.
- Гамор Ф.Д. Становлення та розвиток Карпатського біосферного заповідника / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтерекоцентр, 1997. – С. 54–57.
- Гамор Ф.Д. До історії створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі: Матеріали міжнарод. конф. (м. Рахів, 11 – 13 листопада 2008). – Рахів, 2008. – С. 5–13.
- Гамор Ф.Д. Деякі історичні аспекти створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника // Проблеми збереження гірських екосистем та сталого використання біологічних ресурсів Карпат: Матеріали міжнарод. наук. – практ. конф. з нагоди 50-річчя організації Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів, 22-25 жовтня 2018). – Івано-Франківськ: НАІР, 2018 а. – С. 107–118.
- Гамор Ф.Д. Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи, Львів: Растр – 7, 2018 б. – 126 с.
- Гамор Ф.Д. У пошуках гармонії людини і природи. Матеріали до 70-річчя з дня народження (в авторському упорядкуванні). – Львів: Простір-М, 2021. – 548 с.
- Гамор Федір. Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Друге (доповнене) видання монографії "Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини". – Львів: Простір-М, 2023. – 314 с.
- Гамор Ф.Д. Огляд документів та фактів з нагоди затвердження Указом Президента України Карпатського біосферного заповідника // Роль біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 21 листопада 2023 року). – Львів, Простір-М, 2024. – С. 52–87.
- Гамор Ф.Д., Беркела Ю.Ю. Збірник нормативно-правових та інших документів з питань діяльності Карпатського біосферного заповідника. – Ужгород: ПП Повч Р.М., 2011. – 356 с.
- Карпатський заповідник / С.М. Стойко, Д.С. Саїк, К.А. Татаринів та ін. – Ужгород: Карпати, 1982 – 128 с.
- Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару "Розвиток системи біосферних резерватів в Україні"

(01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) / [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука] – Ужгород: КП "Ужгородська міська друкарня", 2014. – 320 с.

Трибун П.А. К истории образования Карпатского государственного заповедника // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем. Тезисы докладов науч.-практ. конф. посвященной 20-летию Карпатского государственного заповедника (13-15 октября 1988 года). – Рахов, 1988. – С. 46–49.

Шеляг-Сосонко Ю.Р. (Ред.). Перспективная сеть заповедных объектов Украины. – Киев: Наук. Думка, 1987. – 292 с.

Шеляг-Сосонко Ю.Р., Жижин Н.П. О необходимости создания сети полифункциональных заповедных объектов // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем. Тезисы докладов науч.-практ. конф. посвященной 20-летию Карпатского государственного заповедника (13-15 октября 1988 года). Рахов, 1988. – С. 52–54.

HISTORICAL REMARK ON THE OCCASION OF THE 30th ANNIVERSARY OF APPROVAL OF THE CARPATIAN BIOSPHERE RESERVE BY DECREE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

F.D. HAMOR

Abstract. A wide range of issues related to the study and conservation of unique natural and cultural values and increasing the role of biosphere reserves (reserves) and other nature protected areas in the implementation of the sustainable development strategy are considered. A brief historical overview of the formation of the concept of biosphere reserves as model territories for sustainable development and the role of Carpathian Reserve specialists in the work on its implementation into Ukrainian legislation is presented. The most important documents and facts that preceded the adoption of the Decree of the President of Ukraine "On Biosphere Reserves in Ukraine", which approved the Carpathian Biosphere Reserve, are considered in detail. Attention is also drawn to the prerequisites and history of the adoption of the Resolution of Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine "On coordination of the management of reserves and national parks", by which the Carpathian Biosphere Reserve was directly subordinated to the Ministry of Environmental Protection of Ukraine.

Keywords: Carpathian Biosphere Reserve, Decrees of the President of Ukraine.